

Репродукција друштвене својине као категоријалног одређења система*

Дискусија о друштвеној својини као суштинској одредници нашег друштвено-економског система углавном је организована у свим већим центрима наше земље, имајући у виду потребу јаснијег и прецизнијег утврђивања уставних одредби које се односе на проблематику власништва уопште, а посебно доминантног дијела који користе и њиме управљају субјекти привреде и друштвеног живота. Самим тим, наш интелектуални напор и резултати радног ангажовања сасвим оправдавају избор тематског подручја, јер се испољава суштина свих економских, правних, политичких и других проблема кроз остваривање бића друштвене својине у пракси нашег система.

Међутим, након остварења увида у припремљена саопштења за овај скуп и обављене дискусије можемо констатовати да смо поступили једнострано као организатори, јер смо позвали углавном правнике и економисте као компетентне за расправу о видљивој страни актуелних проблема репродукције друштвене својине у супстанцијалном облику и друштвених односа који се на тој материјалној основи развијају. Нормално, по природи позива, економисти и правници су настојали да укажу на ирационалности у коришћењу средствима и управљању процесима, односно на недовољну прецизност дефиниције друштвене својине у Уставу СФРЈ и позитивном законодавству. Таква објашњења су неопходна и сврсисходна, али не и довољна, јер афирмишу парцијални приступ проблематици, свводећи цјелину на дио, чиме је ускраћено стицање сазнања о цјелини, а знамо да је истина у тоталитету.

Неопходност да се афирмише и оствари општији приступ у проучавању еволуције и оцјене стања у процесу репродукције друштвене својине произилази и због чињеничне околности што међу нама преовлађује схватање и разумијевање да је дуговремена криза нашег система комплексна, да захвата све домене друштвеног живота. Отуда неопходност да се у дискусији о категоријалном одређењу

*) Ауторизовани стенограм завршног излагања.

друштвене својине ангажују и филозофи, ради тумачења стања са становишта каузалности историјског развоја и манифестација диспропорција у материјалној основи и противрјечности у друштвеном животу. Исто тако, ради проучавања функционалних и других међузависности у систему, неопходна је помоћ политиколога, а објашњење односа међу елементима структура и међузависности структура у систему треба да саопште социолози. Слично томе, психолози треба да судјелују у разјашњавању мотивације радника у удруженом раду, грађана у политичком животу, а прије њих педагози да саопште разумност нашег система образовања будућих учесника у процесу самоуправног одлучивања. Добијање јасне и разумљиве представе о цјелини испољовања категоријалног одређења друштвене својине подразумијева комплетно проучавање културе и других облика социјалног живота, што је изостало овом приликом.

Чак и у дијелу гдје смо компетентни, с обзиром на састав учесника скупа, саопштења и дискусије могу послужити као доказ да ми појмовно још увијек имамо дилеме око значења нормативног и позитивног у пракси репродукције друштвене својине, производних и других односа. Често се поистовјећује нормативно и позитивно, без прављења неопходне разлике — да све што је нормативно дато и усвојено јесте пожељно стање, које треба остварити у историјском процесу развојем производних снага на знатно вишем нивоу и сходно томе издизањем нивоа колективне свијести, богаћењем исте савременим сазнањима и вриједносним оријентацијама које произилазе из бића друштвене својине и самоуправљања, као преовлађујућих категоријалних одређења система.

Сваки нормативни акт јесте програм, боље речено, филозофија система коју желимо да остваримо као стратегију и политику развоја. Остварењем се докида и политика и стратегија и филозофија, јер постају дио стварног живота у општем значењу — економском, правном, политичком итд. Сасвим је природно што се испољава противрјечност између нормативног и стварног јер ми можемо имати само толико истинско остваривања друштвене својине и самоуправљања колико смо се историјски издигли у односу на нашу прошлост и на друге нама опонентне друштвено-економске системе.

На жалост, у нашој пракси постоји велика разлика између позитивног и стварног, због тога што се опонаша усвајање позитивног законодавства као што је утврђен садржај Устава — тог основног програмског акта наше земље, умјесто да се утврђује садржај позитивног законодавства у зависности од стања какво јесте, са свим мањкавостима у добрим странама, али да буде такво да институционално доприноси регулисању текуће репродукције и остваривању орочених и догледних задатака и циљева друштвено-еко-

номског развоја. Због противрјечности између позитивног и стварног, позитивног које је уобличено као нормативно, у пракси свакодневног живота имамо репродукцију бесмисла тако што утрощимо енормну снагу и необновљиво вријеме ради усвајања тзв. системских и других закона, да би констатовали ускоро како није могуће такве законе остварити у процесу репродукције друштвеног живота.

Сасвим је разумљиво (по себи) нормативно одређење Устава као програмског акта ће се остварити у историјској димензији, зависно од објективно створених услова и томе одговарајућих друштвених односа. На истовјетан начин треба да схватимо и тумачимо и премисе, односно категоријална одређења нашег Устава, то јест разлике нашег друштвено-економског система у односу на тржишни модел заснован на приватно својинском монополу и административно плански систем регулације репродукције заснован на државној својини. У нашем систему преовлађују, као доминантни облици, друштвена својина, самоуправљање и присвајање дохотка зависно од радног доприноса. Свако од ових обиљежја система је преузето и утемељено као нормативно одређење у нашем Уставу. Самим тим, свако од ових одређења јесте пожељно стање у будућности, односно стратешки циљ који треба историјски остварити, а тиме и докинути, у Марксовом смислу схватања остваривања идеја и циљева. Према томе, друштвену својину као категоријално одређење система можемо само посматрати као идеју водиљу и стратешки циљ у изградњи и развоју самоуправног социјализма.

Истина, друштвену својину можемо посматрати и као историјски новум, јер по први пут у развоју друштва имамо тежњу да се репродукцијом остварује друштвена својина као доминантни облик власништва јер захвата 5/6 националног богатства Југославије, у номиналном износу. У овом контексту, као историјски новум, друштвена својина пориче приватно-својински монопол, то јест историјски оспорава валидност и предност експлоатације и алијенације. У ствари, два основна приговора која Маркс истиче у критици капиталистичког начина производње јесу присвајање вишка рада на бази приватно-својинског монопола, односно отуђеност радника од средстава, услова и производа рада. Самим тим имамо позитивно дефинисање својине на бази које нико нема право да присваја доходак мимо резултата радног доприноса. Исто тако, развијени производни и други односи на бази друштвене својине омогућују остваривање историјског права радника да користи и управља средствима, условима и производом свога рада. У истом духу друштвена својина подразумијева да субјекат привређивања користи и управља средствима пажњом доброг привредника, што се тумачи обавезном репродукцијом средстава и односа на квалитетно вишем нивоу.

У пракси привредног и друштвеног живота ми констатујемо да постоје појаве ирационалног коришћења ресурса и средстава, рђавог управљања и бесмислених поступака у привређивању, присвајања дохотка мимо рада и расипништва у трошењу за објекте администрације, становања или приказивања луксуза и моћи. Исто тако, постоје докази о учесталим, отвореним или привидним, крађама; давања посебних привилегија или стицања статусних, односно других права што је све противно бићу друштвене својине и категоријалном одређењу расподјеле дохотка. Појединачне појаве сада попримају обиљежја масовности тако да се могу посматрати као процес односно законитост, нарочито у периоду кризе током прошлих осам година.

На бази оствареног монопола на тржишту, на ресурсима, у привредно-системској позицији многе радне организације, па и гране дјелатности, дуговремено користе повољнији положај и остварују надпросјечне дохотке од 80⁰/₀ и више у односу на радне организације, групације и гране дјелатности са приближним условима рада. Слично томе, имамо интрарегионалну појаву међу комунама у републици и интеррегионалну међу републикама и покрајинама у Југославији. Разумљиво, у просторној димензији дјелују и историјски услови развоја.

Чињенице које се наводе (у вези са коришћењем и управљањем средствима у друштвеном власништву) служе као доказ тезе да је повољнија варијанта алтернативних облика својине, при чему се аутори позивају и на одредбе Закона о удруженом раду и на став о неодвојивости дохотка од његовог ствараоца, чиме се, заправо, оспорава друштвени карактер својине и дохотка.

Међутим, ако друштвену својину посматрамо са поланичних становишта историјске анализе, од њеног настајања као идеје и поступног остваривања у пракси друштвено-економског живота, и с тим у вези схватимо њено категоријално значење — као друштвеног односа — тада можемо констатовати да друштвене својине може бити само толико колико су створени објективни историјски услови за њено настајање и репродукцију. У пракси живота, номинално оглашена друштвена својина попримиће различите облике и тумачења њене суштине зависно од односа моћи субјеката привредног и политичког живота који ће одлучивати о начину употребе средстава и расподјели дохотка.

Због лошег газдовања друштвена својина се тумачи „као свачија и ничија“, односно као несвојина, наводно и због тога што нема титулара. Овакве констатације, заправо, немају историјску валидност јер слични облик својине који је дефинисан у Петој књизи Мојсијевој и који се остварује у систему кибуца историјски се потврђује. Додуше, и он се оспорава, од стране власника приватног и акционарског капитала, наводно због своје институционалне повлашћено-

сти. Ипак, то све не може спорити чињеницу његове реалности и ефикасности.

Чини се да је исправније тумачење друштвене својине са становишта историјске анализе и перспективе. Сада, напуштајући идеолошка предубјеђења о нужној рационалности у коришћењу и управљању средствима у друштвеном власништву од стране субјеката привреде, што се није потврдило, треба да се јасно и прецизно дефинишу обавезе носилаца субјективитета у привреди о рационалности понашања у смислу мјерила и критеријума који су утврђени у поступку самоуправне демократске процедуре и на бази егзактних показатеља важећих за ту област привређивања. Такође, треба прецизно утврдити мјеру и право присвајања зависно од резултата рада и ефеката пословања који се постижу промишљенијим, умјешнијим и ефикаснијим привређивањем. Ово тим прије и више што се показало у пракси живота да нико није уважавао одредбе члана 18. Устава СФРЈ о рационалном усмјеравању средстава екстра дохотка (разних облика ренте) за ширење материјалне основе рада. Уједно, ово је доказ више да се разликује нормативна (и идеолошка) и телеолошка визија друштвене својине од неопходности да се позитивним законодавством, за садашње услове живота и рада, одреди начин коришћења и управљања средствима у друштвеном власништву.

Историјски услови у којима се изграђује и развија југословенски друштвено-економски систем нужно намеће потребу разматрања мноштва модалитета друштвене, колективне, задружне или на други начин удружене својине, поред средстава у власништву грађана. Идеолошко анатемисање и предрасуде о томе како други облици својине могу послужити као база за настајање другачијих облика привредних односа и свијести, не представљају ништа друго до идеолошку крутост, уску свијест и приземна размишљања о закономјерностима у развоју друштвеног бића. Сада, након четири деценије изградње нових друштвено-економских односа, ми можемо да уопштавамо, критички анализирамо и мјеродавно расуђујемо о испољеним феноменима, законитости тих феномена и друштвено-економских процеса.

Само у призми такве анализе, надасве објективне, ми можемо расуђивати о оправданости и сувишности алтернативних облика својине која је исто толико друштвена као и ова која је номинално проглашена за друштвену. Шта више, имамо доказе о рационалнијем улагању средстава, штедљивијем коришћењу сировина и материјала (и знатно вишој продуктивности рада у кооперативним производним организацијама), које су постала критичка алтернатива постојећем доминантном облику власништва, организације производње, организације рада, односно привређивања.

Нормално, тумачење суштине друштвене својине у датим историјским условима треба да буде еластичније и обухватније у смислу опозиције приватном својинском монополу и државно-својинском монополу, што значи да сваки облик подразумева јасни својеврсни вид друштвеног власништва, било да се удружују пољопривредници и занатлије, индустријски радници, или пак да се придружује индивидуални произвођач као кооперант, или радник на сиц, односно као посредник у ланцу репродукционог процеса. Исто тако, савремено тумачење друштвене својине треба да афирмише подруштвљавање средстава за инвестиције, то јест коришћење индивидуалне штедне као акумулације за развој, па с тим у вези могућност да се методом продаје обвезница или купона за улоге као квази акције омогући да улагачи стичу право контроле коришћења и управљања њиховим средствима посредством јавног оглашавања извјештаја о пословању и биланса, односно у организацији својеврсне скупштине улагача. Мноштво облика пословне сарадње, кооперације, коришћења финансијских или материјалних средстава путем удруживања или помоћу финансијских инструмената, у пракси ће афирмисати или оспорити привредни живот и непосредни интерес носилаца субјективитета привређивања.

Једноставније речено, умјесто круте логике у поступку тумачења друштвене својине, као категорије која треба да се оствари у дуговременом историјском процесу, нама у садашњим приликама требају еластичнија схватања и разумијевања облика друштвене својине — зависно од спремности и интереса индивидуалних, кооперативних и удружених привредника, да се удружују и формирају такве облике.

С обзиром да постоји монопол у управљању ресурсима, као и у коришћењу средстава и повољније позиције у производњи и пласману извјесних роба, а то значи да упоредо немамо конкурентност понуда, нити право да ресурс користи успјешнија радна организација, то треба предвидјети могућност увођења института концесије на коришћење земљишта у условима постојања диференцијалне ренте I и II, затим концесије на високо продуктивна шумскопривредна подручја, за коришћење и управљање водопривредним и другим инфраструктурним објектима, као и на стицање права индустријске прераде нафте, егзота, колонијалне робе и др. — у чему се остварује томе одговарајући облик ренте. Ранија идеја да се то супституише програмираном акумулацијом није испунила очекивања, нити би омогућила рјешавање проблема који се испољавају у облику присвајања ренте посредством личних доходака, односно преусмјеравања екстра дохотка за друге намјене умјесто за јачање материјалне основе удруженог рада.

Због све ниже акумулативности и репродуктивне моћи привреде често се покреће идеја о привлачењу иностране акумулације — капитала и уштеђевина наших радника која се чува у иностраним банкама. Сада су отпори утихнули у јавним средствима информисања, али је смањена заинтересованост потенцијалних иностраних партнера због високог ризика улагања у наш привредни систем и због веома компликоване процедуре око одобравања пословног аранжмана, уређивања односа у домену управљања, повлачењу капитала, трансверабилности добити, улога и других права.

Ми морамо постати свјесни околности да капитал може показати интерес само под условом ако му се нуди повољнији профит него другдје; ако се редуцира неизвјесност и смањи ризик и ако се поједноставе процедуре. Због тога наша понуда мора бити веома богата — почев од заједничког улагања и управљања, преузимања опреме у најам, преузимање робе у прераду, производне кооперације, пословне сарадње, оснивања посредничких компанија, све до нуђена концесија за изградњу и коришћење инфраструктуре, или за експлоатацију радника које ми сада затварамо (рудници олова и цинка, никла, антимонона и др.). Било би пожељно извршити провјеру и на начин да им се понуде наши изграђени објекти у којима друштвени сектор није могао да организује рентабилну производњу, а они тврде да је то могуће, као што су то фабрике за производњу медијан-плоча и капацитети за експлоатацију налазишта, прераду и производњу никла.

У контексту репродукције друштвене својине, у смислу категоријалног одређења, веома је битно имати у виду неопходност афирмације слободе, то јест непосредног управљања или остварења демократије без посредника. У стварности преовлађује афирмација моћи политичко извршних органа који у име партије и класе тумаче интерес удруженог рада, грађана и друштва, утичу на одлуке или суверено одлучују о свим битним условима живота и рада, користећи дискрециону моћ и право одлучивања изван демократске процедуре. С тога се поставља питање у виду проблема остваривања дезалијенације преко сувереног управљања средствима, условима и производима рада. Опет, морамо констатовати да историјска тежња остварења слободе и дезалијенације може бити реална колико се обезбјеђују објективни услови, у конкретном случају колико реформа политичког система буде извршена тако да представничким органима припада законодавна функција, политичко извршним органима функција регулације, а независним органима судства да припада право просуђивања о карактеру прекршаја, престапа или кривичног дјела. Све до тада имаћемо фарсичну ситуацију — да апелујемо на активности субјеката привреде и друштва којима је то право ус-

краћено крутим нормама и процедурама привредног и политичког система.

Репродукција друштвене својине на вишем нивоу развијености подразумијева афирмацију разумског схватања и тумачења стварности, виши ниво организације економског и друштвеног живота, томе одговарајући ниво макроекономског, политичког и друштвеног управљања, чега све немамо, а било би неопходно размотрити баш у вези промјена у Уставу СФРЈ. Послије 1971. године са амандманима и нарочито послје 1974. од усвајања Устава као и законодавства утемељеног на истом, ми имамо појаву ретроградних процеса у виду деградирања организације економског, политичког и друштвеног живота, па тиме и макрoуправљања. Запажени процес феудализације економског, политичког и друштвеног простора у Југославији, умјесто јединства и прилагођавања интернационализацији тржишта капитала, роба и информација, без сумње налази своје исходште у уставним и другим нормама из поменутог периода. Колективна свијест је девалвирала — као и други елементи заједничког обиљежја; преовлађују елементи приземног начина размишљања и понашања као и сужена свијест у призми есхатолошког мистицизма, националистичких страсти и идеолошких предрасуда. Ионако мали, југословенски економски простор сада је испарцелисан — уз наглашено настојање да се афирмише и оправда локализам и партикуларизам у економском и политичком животу. Савремена наука — политичка и економска — наглашено указује на потребу ширења економског простора, отварања према другим конкурентним системима, као методу ревитализације економских структура под утицајем техничког прогреса, технолошког напретка и открића науке. Ми смо изгубили сваку од могућности да током прошлих 15 година ријешимо проблеме структурне неусклађености у развоју великих техничких система — привредне инфраструктуре, затим сировинско-енергетски дефицит и довољну производњу хране, што је услов и претпоставка унутрашње динамичке стабилности и екстерне конкурентности система.

Умјесто репродукције категоријалног одређења својине на вишем нивоу, ми сада констатујемо опадање параметара ефикасности (репродуктивне моћи и акумулативности), првенствено због тога што је преовладао политички опортунизам према ретроградним процесима и што је нагло опала функција макро-економског и политичког управљања из домена уставне надлежности. Разумски однос према промјенама сасвим је нестао — јер је сведена социо-економска политика на безначајне резолуције, а друштвено планирање је без икаквог утицаја на стварне процесе у друштвено-економском животу. Афирмација тзв. економских законитости једино има смисла када је државно руководство у стању да схвати и разумије те процесе, да

прилагоди своју политику и планове према законитостима које су посљедица објективних процеса, независних од наше воље. Прво начело у политици јесте разумност према стању које јесте и које ће настати под утицајем објективних процеса, а у планирању начело реалности. Оба начела могу бити остварена једино под условом да је примијењен метод науке у поступку проучавања стварности и истраживања развоја, као и у поступку планирања, то јест свјесне координације активности и усмјеравања развоја.

На жалост, у пракси преовлађује исхитреност у одлучивању често мијењање услова, збуњујућа легислатива која због бројности законских аката чини бесмисленом регулативну функцију државе. У таквим неприликама субјекти привреде и друштва губе оријентацију, настојећи да се прилагоде текућим — видљивим појавама, без моћи да сагледају будућност, макар у сљедећој пословној години. Овако противрјечно стање мора се проучавати мултидисциплинарно — кроз призму репродукције друштвене својине — материјалне основе, материјализованих услова, производних и других односа у нашем друштву.

Само у том контексту наша расправа о друштвеној својини може бити још више оправданија, па и предлози које саопштавамо у погледу измјена у Уставу морају бити одређенији, јер треба настојати да се обезбјеђују предуслови за остваривање историјских идеја на бази друштвене својине, самоуправљања, праведне расподеле и присвајања дохотка зависно од стваралачког доприноса.

Најзад, преостаје још једно питање у вези репродукције друштвене својине, које се поставља често као оперативни и социополитички проблем. Наиме, ради се о одговорности носилаца субјективитета на свим нивоима организације економског и друштвеног живота. Истина, основно исходиште проблема јесте у конституисању и функционисању политичког система, са одразом на економски живот земље. Водећа и идејна функција Савеза комуниста временом се претворила у руководећу улогу политичко-извршног апарата, чак до нивоа да се потврђује у пракси друштвеног живота политичко-извршни апарат умјесто Партије, а слично томе политичко-извршни и административни органи умјесто самоуправних органа и представничких тијела. Отуда масовност појава ирационалности у виду привредних промашаја, лоших инвестиционих замисли, високих пословних губитака, енормних трошкова режије и сл., феномена који чине цјелину економског система мање продуктивном, са нижим параметрима ефикасности него што је објективно требао да се репродукује, све због тога што се примјењују резони политике умјесто мјерила и критерија економије. Доминантна улога политичког система у доношењу економских и социоекономских одлука чини привредну

структуру имобилном, своди економске процесе на ограничени простор општине, републике и покрајине, спутава пријену техничког прогреса и технолошких иновација, игнорише сазнања науке и тиме изазива ретроградне процесе — што се доказује константним падом продуктивности рада, нижом ефикасношћу инвестиција и све лошијим квалитетом производа.

Реафирмација одговорности у самоуправном привредном систему и друштвеном животу једино је могућа под условом да се изврши претходна реформа политичког система, која подразумијева строгу подјелу надлежности и одговорности између самоуправних субјеката привреде, политичко извршних, судских, законодавних и политичких органа. У том погледу постоје исцрпне анализе о мањкавостима политичког система, као једном од узрока и константних исходишта друштвено-економске кризе у нашој земљи.

Поред наведене потребе о реформи политичког система, треба упозорити и на нужност јачања самосталности, то јест субјективности радних организација као носилаца привређивања, односно радних људи да суверено бирају организаторе рада и привређивања, па тиме и смјењују и не продужавају мандат на повјереној дужности, зависно од успјешности и других критеријума за које сматрају да су битни у избору, реизбору и опозиву привредних руководиоца. Ово је једноставан услов за реализовање у садашњој фази развоја, а и логичан у контексту самоуправног система, јер ваљада радни људи који користе и управљају средствима, условима и производима рада, могу исто тако компетентно да бирају организаторе рада и производње, много успјешније него што то чине извјесне дискретне комисије при политичким органима у општини, републици, односно покрајини. Из праксе знамо колико успјешност привређивања зависи од појединаца и чланова пословодног органа који су брижљиво одабрани из колектива или ангажовани са стране. Исто тако, знамо колико су помогли извјесни стручњаци да се успјешно рјешавају одређени техничко-технолошки проблеми у металургији, енергетици, прерађивачкој индустрији и др., а насупротив томе колико заостајемо у продуктивности рада и квалитету производа због тога што немамо таквих стручних експерата и успјешних организатора репродукције.

Изведена констатација о цјелини репродукције друштвене својине као категоријалног одређења самоуправног и политичког система углавном се своди на нужност проучавања, анализирања и оцјењивања тоталитета економске основе и друштвених односа — све то у смислу историјске анализе и пројекције. У томе, разматрање друштвене својине као историјског новума који пориче раније облике својине, у Марковом тумачењу овога појма, може се изложити као нормативна тежња у будућности, у идеално чистој

форми. Али, било би погрешно негирати разнородност структура и мноштво облика, који произилазе из садашњег степена развијености производних снага и томе одговарајућих друштвених односа у самоуправном социјализму, такође нормативно задатих, које треба остваривати у дугорочној историјској визији.

Најбитније у томе јесте да се ограничи моћ субјеката у смислу који узрокују ретроградне процесе — у виду феудализације економског, друштвеног и политичког простора и с тим у вези аутархије, локализма и партикуларизма; појаву ирационалности, материјалне пауперизације и расипништва; појаве и процесе који су опречни идеји и стварности самоуправног социјализма, заснованог на негацији својинског монопола — али и на афирмацији организоване слободе.

